

PROPIETAT I RIQUESA A L'AGER BARCINONENSIS

Oriol Olesti Vila

Universitat Autònoma de Barcelona¹

Sabem que en el món antic, i especialment en època romana, una de les principals formes d'acumulació de riquesa era la possessió de terres. No forçosament havien de ser terres agrícoles, atès que altres tipus de propietats rústiques també podien ser força rendibles (com les àrees de pastures o de producció forestal), però és evident que entre les propietats més desitjades hi havia les terres agrícoles fèrtils i ben comunicades.

Seguint aquest raonament, també sembla força evident que bona part de les elits d'una ciutat romana, *Barcino* en el cas que ens ocupa, havien de formar part d'aquest grup de propietaris, fins al punt que sovint les anomenem *terratinents* d'una manera quasi automàtica, equiparant els conceptes d'*elit local* i *propietari agrícola*.

Creiem, tanmateix, que el volum d'informació que tenim avui dia provinent tant de l'arqueologia com de l'epigrafia, permet anar una mica més enllà d'aquesta visió general. Per exemple, sabem que no tota la riquesa provenia de l'agricultura, ni tan sols de la terra. Existia un sector dedicat al comerç i a la indústria que no forçosament havia d'estar vinculat a la possessió de grans extensions de terra, encara que sovint ho estava. També coneixem bé l'existència d'un món financer complex, on el préstec i els arrendaments —tot i que sovint estaven vinculats també a les propietats fundiàries, rústiques o urbanes— generaven uns beneficis molt superiors a la renda mitjana d'una propietat agrícola. Per

altra banda, en un món «globalitzat» a escala mediterrània com era el món romà, no tota la riquesa es generava en l'àmbit local. L'existència d'una important mobilitat entre les grans famílies, amb representants no només a escala supraurbana, sinó també a escala supraprovincial, implicava l'existència de grans patrimonis ubicats arreu de l'Imperi.² No cal pensar, per tant, només en dimensions locals o provincials, sinó que en alguns casos es tractava de veritables patrimonis dispersos a escala imperial, que permetien treure profit de la complementaritat i la diversitat dels diferents territoris provincials. Finalment, Roma i la seva administració, amb les seves magistratures, els seus contractes i les seves influències, podia ser una altra font de riquesa, necessària per a reforçar els propis negocis d'àmbit privat.

Tanmateix, tot i aquestes matisacions, els patrimonis fundiàris locals continuaven sent una part important de la riquesa generada en l'àmbit de les ciutats provincials, com *Barcino*, bé per haver contribuït a l'èxit inicial d'una família promocionada al poder provincial —o fins i tot imperial—, bé per haver constituït el punt final de destinació dels recursos generats en altres àrees, bé, finalment, per haver estat el recurs principal de les famílies privilegiades que limitaven la seva actuació a l'escala local. En aquest sentit, l'estudi de les formes de propietat i de distribució de la terra continua sent un punt fonamental per a entendre el funcionament d'una ciutat antiga.

1. Projecte HUM2004-04123/HIST «Guerra y paz: paisajes y orden social en la Hispania romana». Aquesta recerca ha estat possible també gràcies a una estada de recerca a Oxford del programa Estancias de Profesores de Universidad e Investigadores del CSIC y de OPIS en Centros Españoles y Extranjeros, del Ministeri d'Educació i Ciència (MEC) (ref.: PR2006-0257).

2. Pensem, per exemple, en algunes famílies establertes a *Tarraco*, amb magistratures de caire provincial, que mantenien una important presència a la mateixa *Barcino* —on també desenvolupaven magistratures locals—, o en el cas d'alguns destacats membres de l'elit de *Barcino*, com els *Mimici Natalis*, amb propietats en altres províncies (Cortadella, 2006).

1. L'ESTUDI DEL TERRITORI: EPIGRAFIA I TOPONÍMIA. ALGUNS PARALLELS

Malauradament, però, tot i el gran progrés de la recerca arqueològica i dels treballs sobre el paisatge antic, estudiar les formes de propietat de la terra en època romana a través dels estudis arqueològics continua sent una tasca complexa i difícil. Les recerques sobre la morfologia territorial antiga, tant si són estudis sobre centuriacions com si són treballs centrats en l'anàlisi diacrònica de les pautes de poblament, han permès aproximacions generals sobre la qüestió, però en cap cas informació específica sobre l'estructura de la propietat en una àrea concreta. Difícilment podrem conèixer a través d'aquest tipus de treballs el veritable «cadastre» de la terra en una àrea concreta, un objectiu quimèric per al període romà però que, en canvi, és a l'abast de bona part dels historiadors de períodes posteriors, com l'època medieval o l'època moderna.³

Conscients d'aquestes limitacions, fa temps iniciàrem en el territori que podríem considerar propi de *Barcino* i de la seva àrea d'influència (que podria incloure les comarques del Barcelonès, el Vallès, el Baix Llobregat i el Maresme) un tipus d'aproximació metodològica diferent que pretenia inicialment identificar els possibles *fundi* o *praedia* d'època altimperial, però que confiàvem que permetria anar més enllà i progressar en el difícil estudi de les formes de propietat. En primer lloc amb Cèsar Carreras (Carreras i Olesti, 2002) i més recentment també amb la col·laboració de Piero Berni (Berni, Carreras i Olesti, 2005), vam iniciar diversos treballs que pretenien localitzar a través de la toponímia, l'epigrafia de la producció i l'epigrafia monumental, els *fundi* o *praedia* de les principals famílies de *Barcino*, així com identificar les seves xarxes de distribució i producció (Olesti, 2004). Aquesta metodologia partia, en primer lloc, de l'estudi del poblament

antic a partir bàsicament de les dades arqueològiques; en segon lloc, de l'estudi de la documentació altmedieval (de manera especial, la recopilació dels topònims amb terminacions en *-anum* o *-ana*, formatives de noms de *praedia* o *fundi*), i, finalment, de les dades de l'epigrafia de la producció i l'epigrafia monumental.

La toponímia, la fonètica històrica i la morfologia territorial conservada en la documentació altmedieval han estat fins avui dia un tipus de font històrica poc valorada pels investigadors de l'antiguitat.⁴ Som conscients dels problemes que planteja la utilització de la informació toponímica, especialment quan es tracta de topònims identificats en documentació medieval de cronologia avançada o ja moderna. Els topònims són de difícil datació, la seva etimologia pot ser polèmica i fins i tot a vegades poden patir petits desplaçaments. A l'àrea de la Catalunya Vella, no obstant això, la nombrosa documentació existent dels segles IX-XI permet una bona aproximació a la morfologia territorial d'aquest període, així com conèixer l'evolució fonètica del topònim en un moment encara prou inicial. A més, comptem amb el magnífic treball de documentació de Joan Coromines i el seu *Onomasticon Cataloniae*.⁵ Lògicament, el salt del període altmedieval a l'antic mai no pot ser directe i acrític, però, prenent aquestes dades com a punt de partida de la investigació territorial i arqueològica, creiem que es tracta d'una font d'informació de gran utilitat.

No som ni de bon tros els primers a utilitzar aquesta metodologia.

Ja fa força anys, aquest tipus de metodologia es va aplicar a altres àrees, com a Besiers (Clavel-Lévêque, 1970) o a Itàlia mateix, on els resultats, pel que fa a la identificació d'aquest tipus de topònims, van ser realment molt notables (Calzolari, 1987; Pellegrini, 1981). Així, en el cas de *Baeterrae*, per exemple, es va posar de manifest

3. Només casos excepcionals, com el proporcionat per documents com la *tabula* de Veleia (CIL, XI, 1147), han permès el coneixement d'un «cadastre» local d'època altimperial, amb totes les matisacions que es poden fer en un document amb un objectiu particular com eren els *alimenta*. En canvi, són ben coneguts a casa nostra els cadastres del segle XVIII de caire local o regional, o els documents medievals de caire censal, testamental o eclesial, que han permès estudis de propietat prou concloents (per exemple, Cuadrada, 1988, per al Maresme).

4. Vegeu un exemple d'aquest tipus d'aproximacions, encara que limitat a un estudi descriptiu, a Bolós (Bolós, 1992). Un treball pioner és el de Banks (Banks, 1984). També són interessants les aportacions de Palet (Palet, 1997).

5. Els treballs de Joan Coromines, a pesar de la polèmica que a vegades els rodeja, són per a nosaltres un magnífic punt de partida. La ingent tasca de documentació realitzada pel seu equip, incloent-hi l'estudi de les referències altmedievals, així com les seves propostes d'etimologia, han estat sempre una referència per a nosaltres, encara que no sempre coincidim plenament amb les seves conclusions.

que la distribució d'aquests topònims fundiaris originats a partir d'antropònims antics (més de dos-cents) reflectia tant la presència en el territori de bona part de les grans famílies de la colònia, com el seu origen. Enfront d'un gran percentatge de topònims fundiaris originats a partir d'antropònims llatins (184, un 78 %), n'apareixen d'altres originats a partir d'antropònims de filiació cèltica (59), i fins i tot alguns originats a partir d'antropònims d'arrel ibèrica o precèltica (2) (Clavel, 1970, p. 303). Un fenomen similar sembla que es documenta a través de l'estudi dels seus sufixos, ja que el total de sufixos d'origen llatí (-*anum*, -*arium*; 103 casos) queda molt a prop del total de sufixos d'origen gal·loromà (-*acum*, -*anicum*; 115 casos), cosa que de nou mostra la veritable diversitat de la població establerta en el territori. Aquestes dades confirmen també les dades provinents de l'epigrafia. Per tant, si bé predominen clarament els personatges de *nomen* itàlic o romà, d'origen o d'adopció, hi ha també una efectiva presència de població d'origen indígena, no forçosament local.

D'aquest conjunt de topònims fundiaris, vint-i-un casos coincideixen amb gentilicis o *cognomina* documentats en l'epigrafia de la colònia, cosa que demostra la forta relació existent entre la distribució de les propietats i el conjunt de les famílies privilegiades de la colònia. Fins i tot M. Clavel (Clavel, 1970, p. 585) destaca que en els casos en què el *cognomen* és l'element que dona nom al *fundus*, es tracta precisament de *cognomina* associats amb un *nomen* que ja ha estat documentat com a denominador d'un domini.⁶ Així, sembla possible considerar que, atès que el gentilici ja havia donat lloc a un domini (probablement fundacional), el *cognomen* va ser utilitzat per alguns descendents per a denominar i diferenciar el seu propi domini, amb la qual cosa es reflectia l'evolució de les famílies dels colons originals. Més endavant reprendrem aquesta qüestió.

Pel que fa al cas de l'Emília, si bé no hi ha un

estudi detallat on es relacioni amb deteniment la correspondència entre els topònims fundiaris altmedievals i les elits de les ciutats respectives, el volum i la qualitat de la informació toponímica mostren les possibilitats d'aquest mètode (Calzolari, 1987). Així, M. Calzolari (Calzolari, 1987, p. 115-159) va recollir diversos centenars de topònims altmedievals, molts directament vinculats amb personatges presents en l'epigrafia de la regió. Destaquen, per exemple, casos com el de *Cassiano* (de *Cassius*), amb set topònims altmedievals a la regió, el d'*Antognano* (d'*Antonius*), amb sis casos, i el molt significatiu de *Liciniano/Lesignano* (de *Licinius*), amb vuit exemples. Alguns casos no poden sinó qualificar-se de sorprenents, com el d'*Acciano*, format a partir del gentilici *Attius*, documentat en epígrafs de la zona (*Corpus Inscriptiorum Latinarum* [CIL], XI, 1425) i que, a més, apareix en la *tabula* de Veleia (*fundus Attianus*), un document que fa referència a les terres del sector occidental de la regió. Pel que fa a *Antognano*, en l'epigrafia de la zona es mencionen també diversos *Antonii*, i a la *tabula* de Veleia apareixen diversos *fundi Antoniani*. Per tant, aquest nom de *fundus* té una notable presència tant en els documents altimperials com en el paisatge medieval. De fet, el nombre de topònims conservats a l'àrea occidental de l'Emília que coincideixen amb *fundi* mencionats a la *tabula* de Veleia és molt notable (*Missiano-Messianus*, *Pidiliano-Petilianus*, *Flaviano-Flavianus*, *Fabiano-Fabianus*, *Vettiano-Vettianus*, *Variano-Varianus*, etc.).

Més recentment, aquesta mateixa problemàtica es va posar de manifest a l'àrea de la Itàlia central, a l'Úmbria, on la pervivència d'alguns topònims altmedievals, com *Gragnano* o *Agliano*, es va poder relacionar clarament a través de l'epigrafia i l'arqueologia amb finques de les *gentes* dels *Granii* i dels *Allii*, documentats explícitament (Braconi, 2003, p. 41-44).

Creiem que aquests exemples mostren clarament les possibilitats del mètode. Aprofitarem aquests treballs precedents per a contrastar la nostra informació toponímica, comparant l'evolució dels noms fundiaris romans i la seva relació amb els *corpora* epigràfics en aquestes altres àrees, sempre que sigui possible. D'aquesta manera, esperem poder establir alguns casos tipus que creiem prou significatius.

6. Es tracta del topònim *Bassan*, originat a partir del *cognomen Bassus*, que apareix documentat per mitjà del personatge de *Iulius Bassus*. El topònim originat a partir del *nomen Iulius*, documentat a *Saint-Julio*, seria el corresponent al *fundus* originari de la *gens*. També seria el cas dels topònims *Lézignan* i *Lezigno*, originats a partir d'un *Licinius*, i del topònim *Savignac*, originat a partir d'un *cognomen Sabinus*, documentat en el cas de *Licinius Sabinus*.

2. LA GÈNESI DELS TOPÒNIMS FUNDIARIS ANTICS

En aquests tipus d'estudi, potser el problema més greu és el de la relació o l'enllaç entre l'establiment tardà, reflectit en documents alt-medievals, i l'establiment original, en aquest cas dels segles I-II dC. És evident que qualsevol *fundus* o *praedium* d'època colonial va passar al llarg del temps a les mans d'altres propietaris. En la tradició romana, no obstant això, la continuïtat dels noms dels *fundi* està ben consolidada: es manté generalment el nom del primer propietari (*vocabulum fundi*), de manera que tant en l'àmbit fiscal com en el del registre de la propietat no es perd el control sobre aquella finca (Schulten, 1913, p. 339).

La qüestió era molt clara per als agrimensors. Així, quan Higini Gromàtic (L, 7-8) dona un exemple de com s'han d'inscriure els *fundi concessi* en els registres fiscals (*forma*), menciona el cas d'un *fundus Seianus* concedit a L. Manilius («Eadem ratione terminabimus fundos exceptos sive concessos, et "in" forma sicut boja publica inscriptionibus demonstrabimus. Concessos fundos similiter ostendemus, ut "fundus Seianus concessus L. Manilio Sei filie"»). És a dir, es manté el nom de l'antic propietari. Ofereix un cas paral·lelitzable M. T. Varró, que menciona també un *fundus Seianus*, que sembla novament un cas de referència (*De re rustica*, III, 2, 7-8).⁷

Altres exemples semblants es poden apreciar en les vinyetes romàtiques (Chouquer i Favory, 1992, p. 50), on podem apreciar exemples significatius de propietats que conserven el nom original a pesar dels canvis de propietat, com el *Dominus Faustianus* (La. 185) concedit per Publi Escipió o el *Dominus Manilianus* la terra del qual va ser assignada a la colònia *Iulia Constantia*. També en aquesta línia, el *Liber Coloniarum* (La. 239) recull el cas de *Volturnum*, el territori del qual va ser assignat segons el nom de les *villae* i dels seus possessors («ager eius "in" nominibus villarum et possessorum est adsignatus»), cas que es considera un exemple de la perdurabilitat dels noms dels primers propietaris (Hinrichs, 1989, p. 56).

7. També un *L. Seius* apareix mencionat com a cas de referència en el capítol xx de la *Lex de Gallia Cisalpina* (Crawford, 1996, p. 469).

Sens dubte, la coincidència de noms va provocar problemes als agrimensors tant en el moment de l'assignació com una vegada repartits els lots, de manera especial en transcórrer un període de temps notable i produir-se adquisicions, vendes, divisions, etcètera. Així ho recull Siccus Flaccus (*Th.*, 126, 267), que menciona una *controversia de modo* entre dos propietaris que reivindiquen un mateix lot amb un mateix nom.

Finalment, ofereix un cas paradigmàtic la *tabula* de Veleia, on són freqüents els exemples de grans i mitjans propietaris que posseeixen diversos *fundi* o *praedia*, els quals mantenen, tots, els seus noms inicials (CIL, XI, 1147). Es tracta probablement dels noms dels antics propietaris, que van continuar en ús a pesar que aleshores eren propietat d'un únic terratinent, cosa que facilitava la identificació i el registre de les finques originals.

Les raons d'aquest interès per mantenir el nom del primer propietari i, per tant, la denominació del *fundus* inicial, han estat ben analitzades per Schulten (Schulten, 1913). Així, l'objectiu principal era el control tributari, ja que les finques podien estar subjectes a diversos tipus d'imposicions i taxes, però també mantenir al dia el cens dels ciutadans. En aquest sentit, és interessant veure que els *fundi* originals, sotmesos a divisions o compres, continuaven mantenint la denominació original tot i haver sofert petites modificacions. Així, en el cas d'un *fundus* dividit en diverses propietats, cadascuna d'aquestes mantenia el nom original, si bé s'hi podia afegir també el del nou propietari. En el cas de les unificacions, el nou nom del *fundus* resultava de la juxtaposició dels noms originals de cadascun dels *fundi* unificats. Per tant, no es perdia la continuïtat d'una extensió de terra que formava part de la *forma* o repartició inicial: no es permetia que pogués dissoldre's en les transaccions posteriors.

Schulten (Schulten, 1913, p. 339) destaca que, quan es donava la terra original, en els llibres fundiaris es recollia quanta terra tenia cada *fundus*. Si després aquest es dividia o s'agrupava, es feia constar en el llibre quina superfície passava a altres mans: un terç, una quarta part, una sisena part, del *fundus* original. Com que en els registres inicials aquella propietat ja estava mesurada, també se sabia quina part havia canviat de mans. No calia, per tant, fer nous registres prenent com a base les *ingera* que canviaven de mans, sinó que calia indicar només quin percentatge del *fundus*

original havia canviat de mans. A la pràctica, el *fundus* original es considerava una unitat (i així s'indicava, equivalent a un *as*), i a partir d'aquí s'anava dividint uncialment: el Digest (Digest, 6,1,8) recull exemples en què s'indiquen les parts *semis* o *quadrans* d'un *fundus*. Això passà a l'època tardana i l'època altmedieval, com es pot veure en papirs de Ravenna, en què es continua venent per *unciae fundi* («undecim uncias fundi Cornelianii») (Schulten, 1913, p. 339). No es tracta de les *uncia* del *iugerum*, sinó del *fundus*, com ho testimonien també dues inscripcions que mencionen les *uncia fundi* (CIL, VI, 8401, «quattor uncias fundi Scarpiani», i CIL, II, 406, n. I).⁸ Una situació similar s'esmenta a les taules alimentàries, on, si bé no s'indiquen *uncia*, sí que s'indiquen parts d'un «fundus: fundum Seianus pro parte dimidiam et quarta et octava» (CIL, XI, 221).

Aquest darrer fenomen ens sembla d'una gran importància. Si un *fundus* es converteix no només en una unitat territorial, sinó en una unitat fiscal —vinculat al cens de les propietats—, i manté la seva entitat tot i subdividir-se, cosa que dóna lloc a noves categories operatives (com les meitats o les quartes parts), estem davant d'una de les explicacions de per què aquestes unitats van poder arribar a l'època altmedieval. La seva pervivència no només s'explica perquè foren unitats de propietat altimperials que donaren lloc a topònims, sinó perquè, fins i tot quan ja no responien a una unitat de propietat, continuaren sent durant algun temps (com a mínim l'època tardoromana, i probablement també la visigòtica) una unitat de control del cens de les propietats i, per tant, de control fiscal.

En època tardana, les grans unitats fundiàries altimperials, els *fundi*, van continuar sent el millor referent per al càlcul i el control de les extensions de terra agrícola i per a la seva tributació. Les seves subdivisions van donar lloc a noves unitats, però, com succeïa en època altimperial, es mantenia la informació referent a la quantitat de terra implicada.⁹

8. Dades recollides de nou per Schulten (Schulten, 1913, p. 339).

9. En aquest sentit, l'existència en alguns casos de *fundi* dividits en *superiore* i *inferiore*, documentats tant en la documentació antiga com en l'altmedieval, podria ser un indicatiu d'aquest sistema. També les freqüents referències a *quadra* en documents altmedievals podrien ser un reflex d'aquestes subdivisions.

Creiem, doncs, que aquests noms de *fundi* presents en la documentació altmedieval responien majoritàriament als noms dels propietaris originals de finques altimperials, noms que van perdurar, atesa la continuïtat de l'explotació de la terra com a mínim fins al període tardà, i que es van mantenir més enllà en tractar-se de propietats de notable entitat, que conservaren una probable funció censual o fiscal. La seva important dimensió i aquesta darrera funcionalitat tributària expliquen per què van perdurar en la descripció morfològica del món altmedieval en un moment en què la finca mateixa ja havia desaparegut i de la qual només quedaven uns límits, unes indicacions, útils per a la definició i la descripció de l'espai feudal.

3. EL CAS DE BARCINO. LES ELITS

Analitzarem breument les possibilitats d'aquest tipus de treball en el cas de *Barcino*.

Si efectuem una ràpida anàlisi de l'epigrafia de la colònia augustal de *Barcino* (Fabre, Mayer i Rodà, 1997 [IRC, IV], p. 403-405), és possible apreciar que la major part de les famílies notables de la ciutat —identificades pel nombre de personatges mencionats, així com per l'exercici de magistratures— apareixen ja documentades en inscripcions del segle I dC, cosa que permet acostar-les al període fundacional (Granados i Rodà, 1993, p. 13). *Gentes* com els *Pedanii*, els *Minicii*, els *Licinii* o els *Porcii* ja formaven part d'aquestes famílies fundacionals de la colònia, i almenys fins ben entrat el segle II dC van continuar apareixent en l'epigrafia honorífica i monumental. Algunes d'aquestes famílies van accedir al rang eqüestre o fins i tot al senatorial, i van establir forts vincles amb altres elits de la província o fins i tot de Roma mateix. Sense ànim exhaustiu ni estadístic, podem destacar altres llinatges que, bé pel nombre de membres documentats, bé per la presència de personatges en el rang senatorial, permeten pensar en famílies destacades de la colònia. Es tracta de *gentes* com els *Aemilii*, els *Domitii*, els *Fabii*, els *Iulii*, els *Valerii*, etcètera. És lògic suposar que bona part d'aquestes *gentes* van ser efectivament propietàries de terres en el territori de *Barcino*, tenint en compte el paper de la terra com a referent de prestigi per a les classes privilegiades i atès l'interès de les elits romanes

per invertir i consolidar les seves riqueses a través de l'adquisició de finques. A més, d'altra banda, si bona part d'aquestes famílies van participar en la *deductio* fundacional de la colònia, és possible que els seus lots inicials es trobessin en el territori colonial i conservessin el nom del primer propietari, el *nomen* de la *gens*.

Una primera etapa del nostre estudi, doncs, consisteix a identificar, en allò que podríem considerar el territori de la colònia, topònims fundiaris originats a partir de *nomina* o *cognomina* d'origen romà. Aquesta recerca, però, no es pot limitar estrictament a l'hipotètic territori de *Barcino*, atès que, com sabem, existien forts lligams entre les elits de les diverses ciutats, de manera que era molt freqüent el cas de personatges que posseïen finques en ciutats veïnes. De fet, l'epigrafia mostra prou clarament l'existència de personatges que desenvolupaven càrrecs en diverses ciutats, o amb les quals mantenien forts contactes, cosa que indica probablement l'existència d'aquest tipus de propietats (Prieto, 1990). Això fa que el nostre estudi abasti una àrea al voltant de *Barcino* que afecta sens dubte el territori de ciutats veïnes, com *Egara*, *Baetulo*, *Iluro* o Caldes de Montbui. Creiem que, en el nostre estadi de recerca, no podem pretendre identificar amb precisió els límits d'aquests centres (que poden variar també en funció de la cronologia).¹⁰

Pel que fa a la cronologia, la major part de la nostra informació, tant l'arqueològica com l'epigràfica, abasta el període que va d'August al final del segle II dC. És justament aquest període el que ha deixat un volum de marques sobre àmfores més important, a causa de la gran efervescència de les produccions vinícoles laietanes, i és el període en el qual també el registre epigràfic monumental a les ciutats és més ric. Lògicament, no podem datar per si mateixos els topònims altmedievals que anirem presentant, però la forta relació entre aquests noms de *fundi* i els personatges recollits en les inscripcions del segle I i II dC ens permeten centrar la nostra recerca en aquest marc temporal.

Finalment, som conscients de la dificultat d'atribuir finques concretes a personatges o llinatges concrets, atesa l'amplitud cronològica de

la nostra informació i la limitada variabilitat en les formes de denominació personal del món romà. Creiem, però, que establir una connexió entre el conjunt de les grans famílies locals i una part important del nombre de finques antigues és ja un bon punt de partida. L'estudi més acurat d'alguns d'aquests nuclis, així com la contrastació amb els treballs d'epigrafia de la producció, podran ajudar en el futur a determinar amb més precisió aquestes relacions.

4. TOPÒNIMS I PROPIETATS ANTIGUES

Reprenem breument els principals *fundi* documentats en aquesta àrea (Olesti, 2004) (fig. 49). En primer lloc, els mateixos documents antics mencionen l'existència, a prop de l'actual ciutat de Granollers, d'una *mansio Semproniana* (Vicarell, I) originada sens dubte en un *fundus Sempronii* ara per ara no localitzat. La *gens Semproniana* no era una de les més significatives de *Barcino*, però hi ha dues inscripcions a la colònia en què apareixen personatges d'aquesta *gens* (IRC, IV, 32; IRC, IV, 228), a més d'una estampilla amfòrica provinent de l'àrea del Vallès (SEMPR), que testifica també la seva presència a la zona (Carreras i Berni, 2002). Precisament, a IRC, IV, 32, consta un *L. Sempronius Carpio* que es reconeix com a client del senador *Lucius Minicius Natalis Quadronius Verus*, membre d'una de les famílies més importants de la colònia.

Un segon exemple seria el cas, ben contrastat, de la *gens Porcia*, a la qual ja dedicarem un estudi monogràfic (Carreras i Olesti, 2002). Es tracta d'una família notable de la colònia (nou mencions, entre les quals n'hi ha una de cronologia augustal: IRC, IV, 173), coneguda també a través de l'epigrafia amfòrica laietana —marca M.PORCI(us)— i la qual va ser objecte d'un llarg debat entre els investigadors (Pena, 1999; Etienne, 2000). La major part de les estampilles, de cronologia augustal, es van detectar a la ciutat de *Baetulo*, encara que en aquesta ciutat l'epigrafia local no esmentava membres de la *gens*. L'estudi territorial permet identificar un *territorio* i *loco Porciano* des de l'any 978, amb més de deu mencions entre els segles X i XI (Cartulari de Sant Cugat del Vallès [CSC], 128, 220, 237, 288, etc.), ubicat a tocar del riu Besòs, a Reixac, territori actual de Montcada i Reixac i Cerdanyola.

10. En el cas del període augustal, per exemple, desconexim l'entitat urbana i jurídica d'alguns centres propers, com *Egara* o Caldes de Montbui.

L'etimologia del topònim no presenta cap problema, ja que aquest procedeix, segons Coromines (Coromines, 1993-1997, vol. vi), d'un derivat en *-anum*, del nom personal llatí *Porcianum*, o, segons nosaltres, de *Porcius*. Una de les mencions precisa: «in locum Kanalilias [...] in locum que vocant Calciada et Porciano», la qual cosa permet relacionar el lloc amb el pas d'una via antiga i amb l'actual villa romana de Canaletes (villa de la qual els materials més antics coneguts són d'època augustal i a prop de la qual es va localitzar un miliari tardoromà [IRC, I, 179]). La ubicació de la finca a prop del Besòs explica la difusió de les seves produccions amfòriques riu avall, a través del port de *Baetulo*, encara que la ubicació del *fundus* a la riba dreta i en el pas de la via romana que es dirigeix a *Barcino* explica perfectament la seva vinculació a la colònia, cosa que demostra la seva notable presència en el corpus epigràfic de la ciutat —on, a més, quatre dels cinc personatges amb *praenomen* ostenten el de *M(arcus)*. En resum, creiem que es tracta del *fundus* original de la gens *Porcia*, família ja present a *Barcino* en el període augustal, els rendiments del qual van permetre l'auge d'aquesta família local en el negoci vitivinícola del segle I dC i la seva consolidació posterior.

Un tercer exemple podria ser el cas de la gens *Minicia*, una de les famílies preeminents de la ciutat i en la qual fins i tot hi va haver dos senadors: *Lucius Minicius Natalis* i *Lucius Minicius Natalis Quadronius Verus* (IRC, IV, 30-32). La construcció d'uns banys a la ciutat en uns terrenys propietat d'aquesta família demostra la seva presència efectiva a la colònia (IRC, IV, 30). Ja Marc Mayer (Mayer, 1996) va proposar la identificació del *fundus* d'aquesta gens en el topònim altmedieval *Miziano*, a l'actual municipi de Sant Joan Despí, a prop de Sant Pere de Romaní o del Duisme. La documentació altmedieval és indicativa, ja que menciona en diversos casos *Duodecimo vel Miziano* (CSC, 382, 1002), un topònim que sembla que fa referència a un numeral que podria correspondre al mil·liar dotzè de la via romana que creua aquest lloc (Palet, 1997). A prop del mil·liar hi havia un *fundus Mizianum*, que per metàtesi sembla originat a partir del gentilici *Minicii* (*fundus Minicianum* > *Mizianum*). Altres documents conserven les formes *Miciano* i *Minciano*. Marc Mayer proposa identificar-lo amb el *fundus* dels *Minicii Natalis*

de *Barcino* (Mayer, 1996, p. 23), encara que potser és més prudent identificar-lo de moment amb una de les diverses propietats que havia de posseir aquesta gens. Recentment s'han localitzat als voltants d'aquest indret unes importants estructures altimperials que podrien correspondre a l'establiment.

Un quart cas, també destacat per Marc Mayer (Mayer, 1996, p. 24), correspon a *Liciniano* o *Liciano*, un important referent altmedieval («Liciano subteriore», CSC, 233, 989; «Lizano superiore», CSC, 383, 1002). S'ubica sense problemes en les actuals poblacions de Lliçà d'Amunt i Lliçà d'Avall, a prop de Granollers. Es troben paral·lels d'aquest topònim tant en el territori de Besiers (Clavel, 1970, p. 383, amb els casos de *Lezignan* o *Lezigno* —*Lizianum* i *Lizignano* en la documentació medieval—, i exemples en l'epigrafia de la colònia —CIL, XII, 4223—) com en el de l'Emília (amb exemples com *Lisignano*, *Lixiniano*, *Lesignano*, etc.), amb diverses coincidències de nou a la *tabula* de Veleia (Calzolari, 1987, p. 131).

Marc Mayer ha plantejat la identificació del *fundus* amb una propietat o bé de *L. Licinius Sura* i el seu llibert *L. Licinius Secundus*, o bé dels *Licinii Graniani*, família senatorial vinculada a *Baetulo*. Per la nostra part, un recent estudi dut a terme per Cèsar Carreras, Piero Berni i jo mateix (Berni *et al.*, 2005) ha permès proposar no només la vinculació del *fundus Licinianum* a la gens dels *L. Licinii* de *Barcino*, sinó també la gran vinculació d'aquest *fundus* a la producció vitivinícola del segle I dC. Els *L. Licinii* són una de les poques famílies documentades en el període fundacional de la colònia (IRC, IV, 38), i la seva participació en l'activitat del vi laietà està ben documentada per l'epigrafia amfòrica i, de manera especial, per les estampilles dels *dolia*, amb algun exemple de lliberts implicats en la producció. Probablement l'èxit d'aquests negocis vinícoles explica l'auge del *fundus* original (d'una gran dimensió, si s'ha de jutjar pel *terminus* medieval) i la consolidació posterior d'alguns personatges, com el senador *L. Licinius Sura* i el seu llibert *L. Licinius Secundus*.¹¹ Podríem re-

11. D'aquest llibert, se'n conserven vint-i-un pedestals a *Barcino* (IRC, IV, 83-104) i un a Sant Andreu de Llavaneres, al Maresme (IRC, I, 23), indicatiu de la notorietat del personatge.

lacionar aquest *fundus* amb les estructures d'una gran villa localitzada en l'actual solar de Granollers, amb una gran fase de la primera meitat del segle I dC (Uscatescu, 2004, p. 95-96).

El paper de *L. Licinius Secundus* en el territori *Barcinonense* queda posat de manifest en les dedicatòries de diversos personatges de la colònia, ben estudiades per Isabel Rodà en un magnífic treball ja clàssic (Rodà, 1970). Destaquen especialment per al nostre estudi la dedicatòria de *C. Trocina Onesimus* (IRC, I, 125), ubicada a Llaveneres, en el territori d'*Iluro*, on és possible que *Sura* tingués propietats, i la de *M. Paullus Paullinus* (IRC, IV, 98), que, com veurem, sembla que mantenia una estreta relació amb el personatge.

Això ens porta al cas del *fundus Paulinianum*, ben identificat a Polinyà (Vallès Occidental). El terme es troba ben documentat: per exemple, a CSC, 516, de l'any 1031, *Pauliniano*; i a CSC, 295, de l'any 994, *Polegnano*. Segons Coromines, el seu origen es troba en el nom personal *Paulus-Paulinus* (Coromines, 1993-1997, vol. VI, p. 249) o, millor, en el *cognomen* *Paullinus*. L'evolució del topònim ha donat lloc a l'actual municipi de Polinyà, a uns escassos vuit quilòmetres de Lliçà. Parallels propers d'aquest topònim es troben també a Besiers (*Paulinio*) i a l'Emília (*Polegnano*).

L'interès del topònim *Pauliniano*, que, com en el cas de *Liciniano* o *Porciano*, sembla el nom d'un *fundus* que té un reflex en la prosopografia d'època altimperial, resideix també en l'existència d'una inscripció de *Barcino* (IRC, IV, 98) en la qual, com hem vist, es menciona un *M. Paullus Paullinus*.¹² Es tracta, sorprenentment, del personatge que dedica un dels vint-i-dos pedestals a *L. Licinius Secundus*, del qual es declara *amicus*.

Els precedents antics de *Pauliniano* han estat contrastats per l'arqueologia, que ha localitzat davall les restes de l'església de Sant Salvador de Polinyà estructures dels segles V i VI dC, així com materials residuals altimperials, indicatius

12. Un reflex més indirecte de la presència d'aquesta gens a la ciutat pot percebre's en el personatge de *G. Iulius G. F. Paulinus* (IRC, IV, 140). Segons Fabre et alii (Fabre et al., 1997, p. 182), el gentilici d'aquest personatge, format sobre un *cognomen*, podria indicar un origen gal, cosa que pensem que podria acostar el personatge al grup de colons fundacional.

d'una possible villa pròxima (Coll-Roig, 2003, p. 721).¹³

Si observem la ubicació del *fundus Paulinianum*, veurem que es troba precisament molt a prop del *fundus Licinianum*, i ambdós estan connectats pel pas de la *Via Augusta*. En altres paraules, podem constatar que el *fundus Paulinianum* es troba als voltants del *fundus Licinianum*, al mateix temps que l'epigrafia del segle II dC confirma una relació d'*amicitia* entre *M. Paullus Paullinus* i *L. Licinius Secundus*. Podria tractar-se d'un fet casual, però no deixa de ser curiosa la dedicatòria d'aquest propietari veí al llibert de *Sura*, la qual cosa podria indicar, més enllà d'una bona relació de veïnatge, algun tipus de relació més estreta, com la mateixa menció de l'*amicitia* reflecteix.

Continuant amb aquests exemples, arribem al cas de *Clerano*, un lloc situat just al nord de l'antiga colònia, a prop del pas de la via provinent del Besòs i de Sant Martí de Provençals (Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA], 90, 1007). Aquí es documenta, «in locum Clerano», una *Torre Alba* al costat d'unes «ipsas parietes antiquas que dicunt delgades» que sembla que testimonien l'existència d'un establiment d'època romana (Banks, 1984, p. 606). En un altre document una mica posterior (Arxiu de Sant Pere de les Puelles [ASPP], 13, 1009) s'indica l'existència a *Clerano* d'una propietat «cum columbario maceries petrarum vel parietes opere antiquo structas», la qual cosa confirma la seva existència (Banks, 1984, p. 606). Coromines considera que *Clerano* és un topònim originat a partir del nom personal llatí *Clarius-Clarianus* (Coromines, 1993-1997, vol. III, p. 382). Nosaltres proposem relacionar aquest *fundus* amb una probable gens *Clerania*,

13. També a prop d'aquest punt es troba un altre jaciment significatiu. Així, a cavall entre els municipis de Palau-solità i Plegamans i Polinyà i a prop del pas del que sembla la perduració de la *Via Augusta* (actual carretera C-155, que va de Granollers a Sabadell), es troba l'anomenada villa de Can Boada Vell (Auladell, 1992). Excavada només parcialment, es tracta d'un establiment de tipus productiu que comprèn una cronologia que va del segle I aC al segle V dC, amb una fase altimperial (segles I i II dC) que finalitzà amb un violent incendi. Aquí es va localitzar una *tegula* amb la marca [TEG]ULA PAULI EX FUN(do) [—]PERIANO (IRC, V, 139). La identificació d'un personatge amb un nom únic, *Paulus*, productor de teules, no deixa de ser sorprenent si tenim en compte la ubicació d'aquest jaciment justament al terme altmedieval de *Pauliniano*. Podria tractar-se de l'etapa inicial, potser servil, d'un personatge que va acabar sent propietari del *fundus* proper?

documentada a *Barcino* en el cas de *Clerania Beronice*, esposa d'*Iunius Vitalis*, personatge datat a la segona meitat del segle II dC (IRC, IV, 184). Fabre *et alii* (Fabre *et al.*, 1997, p. 267) destaquen que aquesta dona porta un *cognomen*, *Beronice*, molt escàs a la Península, mentre que el seu gentilici, *Clerania*, és l'únic cas documentat a tot l'Imperi, si més no a les províncies europees (Lörrinck, 1999, vol. II, p. 64). Si, com sembla probable, *Clerania* és un nom personal originat a partir del *nomen* familiar, aquesta *gens Clerania* seria una família establerta a *Barcino* documentada tant en l'epigrafia com en el territori. L'extrema raresa d'aquesta família creiem que reforça la validesa del nostre mètode de treball, ja que, a diferència de casos com *Cornelii* o *Valerii*, gentilicis àmpliament difosos en el món romà que han donat lloc a nombrosos topònims —en el mateix nord-est peninsular—, *Cleranius* és un *nomen* rar, escassíssim, la identificació simultània del qual tant en el *corpus* epigràfic de *Barcino* com en el seu territori immediat no pot ser casual.

A pesar de la cronologia avançada de la inscripció, l'existència d'un *fundus Cleranium* i la peculiaritat del nom del personatge ens porten a pensar que podria tractar-se d'una *gens* fundacional.

Un cas semblant seria el de Quintià, un lloc ubicat a prop de l'actual nucli antic de l'Hospitalet de Llobregat, a la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana, l'actual Quinçà. Apareix com a *Quinciano* o *Quintiano* en la documentació alt-medieval (Arxiu Comtal de Barcelona [ACB], LAEC, IV, 9, 1085, 1145). Coromines el considera un topònim basat en el nom personal llatí *Quintinus* (Coromines, 1993-1997, vol. VI, p. 315), encara que a nosaltres ens sembla més lògica una evolució del *nomen Quintius* o *Quintio*. Trobem un paral·lel directe (*Quinciano*) a l'Emília (Calzolari, 1987, p. 139), on hi ha en l'epigrafia local personatges de la *gens Quintia* (CIL, XI, 812, 993).

El lloc es troba al costat d'una *strata publica* que podria correspondre a una via d'època romana. L'origen del topònim podria trobar-se també en un hipotètic cinquè miliari d'aquesta via, però ens sembla molt més probable que es tracti d'un nou *fundus Quintianum*, corresponent a una *gens* colonial, la *gens Quintia*.

El corpus de la ciutat sembla que ho confirma. Hi ha dos personatges femenins amb el nom personal *Quintia* (*Quintia C. F. Severa*, IRC,

IV, 100, i *Quintia Privata*, lliberta, IRC, IV, 207), així com el sevir augustal de *Tarraco* i *Barcino Marcus Quintius* (IRC, IV, 94). També en el territori d'*Iluro* es coneix el llibert i sevir augustal C. *Quintius Myronus*, llibert de *Quintia Severa*, que sembla lògic relacionar precisament amb la dama de *Barcino*. En tot cas, sembla que la menció més antiga d'aquesta família és la inscripció que hi ha a IRC, IV, 155, on un [—]us L.F. Q<u>intio dedica a la seva esposa *Cornelia L.F.* un monument funerari datable en època augustal. El *cognomen Quintius* del personatge podria reflectir el *nomen* matern i testimoniar així la presència d'aquesta *gens Quintia* entre les famílies originals de la colònia.

La importància d'aquesta *gens Quintia* sembla que no admet dubte, tant si tenim en compte la seva cronologia augustal com si tenim en compte la seva relació amb *Iluro*. Com ja assenyalaven Fabre *et alii* (Fabre *et al.*, 1984, p. 143), probablement *Quintia Severa* va tenir propietats al Maresme, com ho indiquen la presència en aquesta comarca d'una inscripció honorífica i, sobretot, la seva relació amb L. *Licinius Secundus*. Efectivament, *Quintia Severa* és l'única dona que apareix reflectida en el conjunt de vint-i-dos pedestals dedicats al llibert de *Sura*, i M. *Quintius* hi apareix com un nou sevir *amicus* de *Licinius Secundus*. Segons Fabre *et alii* (Fabre *et al.*, 1997, p. 185), seria possible pensar que aquest llibert ho era de la mateixa *Quintia Severa*. De nou, estem davant d'un cas d'una *gens* propietària d'un *fundus* en el territori de *Barcino* que homenatja L. *Licinius Secundus*. Finalment, cal destacar també la troballa d'un segell de bronze a Ocata (també al Maresme), en el qual apareix un *T(iti) Q(uintii) Antiq(ui) Capitonis* (IRC, I, supl. 212) que de nou ens permetria vincular una de les famílies emergents de la colònia al món de la producció vitivinícola i a la possessió de finques al Maresme.

Un altre exemple seria el de *Tiziano-Tiano*, un topònim localitzat en la documentació alt-medieval a l'actual àrea de Sant Feliu de Llobregat, al Baix Llobregat (Banks, 1984; CSC, 84, 965). Coromines el considera un topònim derivat del nom personal llatí *Titius* (Coromines, 1993-1997, vol. VII, p. 273). Nosaltres pensem que es tracta d'un topònim basat més aviat en el nom *Titinius*, que donaria lloc a un *fundus Titiniaum*, relatiu a una *gens* de nou documentada en el cor-

pus epigràfic de *Barcino*. En realitat, aquesta família podria tenir altres propietats als voltants de *Barcino*, ja que, al *Ticià* de Sant Feliu, podríem afegir-hi la *Tidana-Tizana* documentada al Maresme, l'actual Tiana (*Tidana*, CSC, 751, 1093; *Tizana*, CSC, 1355, 1001), i un menys conegut topònim altmedieval de *Tiano* («in terminio de Tiano», CSC, 84, 965), sense identificar.

Aquesta gens apareix a *Barcino* mencionada indirectament per mitjà d'una possible lliberta, *Titinia Urbana* (IRC, IV, 183). El *nomen* apareix també a *Egara*, on és coneguda *Titinia P. F. Bastogaunini*, esposa de *M. Licinius Neintebeles*, ambdós personatges amb un *cognomen* de tradició indígena. El gentilici *Titinius* es considera, en canvi, d'indubtable origen itàlic (Fabre *et al.*, 1984, p. 117).

La inscripció d'*Egara* ha estat datada en època augustal, si no anterior, la qual cosa, unida a l'origen itàlic de la gens, sembla que indica que ens trobem davant d'un nou cas de família fundacional, que va poder tenir una clientela important entre la població local.

Si continuem amb aquesta recollida de dades, haurem d'aturar-nos en el cas de Gavà, *Gevanum* o *Gavano* en la documentació altmedieval (CSC, 80, 1011; CSC, 1111, 14), actual municipi de Gavà, al Baix Llobregat. El topònim ha de procedir d'un *fundus Gavianum* pertanyent a una hipotètica gens *Gavia*. Coromines no dubta a considerar-lo un topònim derivat del nom personal llatí *Gavius-Gavianum* (Coromines, 1993-1997, vol. IV, p. 333), i en aquest cas coincidim. Un paral·lel directe, *Gabian*, ha estat documentat a Besiers (Clavel, 1970, p. 375).

Aquesta família està novament documentada a *Barcino*, i no precisament per un personatge menor. Es tracta de *Lucius Gavius Romanus Vibius Secundus*, que va arribar a ser flamen provincial de la província *Hispania Citerior* i que, segons els editors i G. Alföldy, devia ser originari de la colònia (Fabre *et al.*, 1997, p. 107, n. 122). L'existència d'aquest *fundus Gavianum*, possiblement pertanyent a ell mateix o a la seva família, ajuda a confirmar aquesta possibilitat.

Semblant al cas de Gavà és el cas de Cornellà, *Corneliano* en la documentació altmedieval (CSC, 137, 980; CSC, 136, 981). La identificació entre el Cornellà de Llobregat actual i el *Corneliano* medieval no presenta problemes.

D'altra banda, és possible relacionar aquest topònim amb un *fundus Cornelianum* d'època antiga (Coromines, 1993-1997, vol. III, p. 437). A Besiers, el mateix topònim (*Corneilhan-Cornelianum*) també coincideix amb un nombre important de personatges mencionats en l'epigrafia de la regió (CIL, XII, 4240, 4241, etc.), així com a l'Emília (*Corneliano*), amb diverses mencions a la *tabula* de Veleia (Calzolari, 1987, p. 124).

La gens *Cornelia* era una de les famílies preeminentes de la colònia (quasi trenta mencions) i apareix documentada a la ciutat quasi des del moment inicial (Granados i Rodà, 1993, p. 13). Destaca especialment el cas de *P. Cornelius Faustus*, la inscripció del qual pot datar-se en època augustal, és a dir, en un moment pròxim al fundacional (IRC, IV, 152). L'alt nombre de *Cornelii* a l'àrea catalana (Gironès, Alt Urgell i Rosselló) s'ha relacionat amb possibles descendents de clients dels Escipions, la qual cosa podria indicar un origen indígena dels personatges. Destaca especialment el fet que quasi la meitat dels *Cornelii* documentats a *Barcino* corresponen a dones el nom personal de les quals, *Cornelia*, procedeix del gentilici patern. Respecte a les dades arqueològiques, cal destacar l'existència d'un interessant jaciment romà altimperial sota el nucli antic de la villa, així com l'existència de marques sobre àmfores de personatges d'aquesta gens, com *L. Cor(nelius) Pr(?)* i *Q. Cor(nelius) Ner(?)* sobre àmfora tarraconense Dressel 2/4 (Berni *et al.*, 1998). Precisament, tant de l'anàlisi de la pasta com de la distribució dels segells es desprèn que les àmfores marcades amb *Q.COR(NELIUS) NER(?)* foren produïdes al Baix Llobregat.

Continuarem ara amb l'exemple de *Valeriana*, l'actual Vallirana, al Baix Llobregat. El topònim *Vallirana* es troba documentat des del segle x: «in locum ubi dicunt Valleriana» (CSC, 31, 949), i suposar que té l'origen en una possible propietat o villa de la gens *Valeria* no sembla gaire arriscat. En aquesta línia, Coromines pensa que el topònim deriva d'una probable *villa Valeriana*, la qual cosa explicaria la seva desinència femenina (Coromines, 1993-1997, vol. VII, p. 434). Trobem de nou exemples d'aquest topònim a Besiers (Valras-Valriano, Clavel, 1970, p. 406), amb personatges de la gens a la ciutat (CIL, IX, 799), i a l'Emília, on s'han documentat tant el

topònim *Valeriana* com el *nomen Valeriano* (Calzolari, 1987, p. 145).

Aquesta *gens*, a més, torna a ser una de les famílies més importants de la colònia (vint-i-sis mencions). Com destaquen O. Granados i I. Rodà, es tracta d'una família documentada a la ciutat des d'època augustal, és a dir, fundacional, i amb personatges com *Valerius Faventinus*, que portava com a *cognomen* precisament l'epítet més antic i distintiu de la colònia de *Barcino* (Granados i Rodà, 1993, p. 13). Aquests autors han destacat també que bona part dels *Valerii* de *Barcino* apareixen relacionats amb personatges amb clars *nomina* d'origen itàlic i que es poden vincular a un contingent d'itàlics que va poder formar part de la *deductio* colonial (Granados i Rodà, 1993, p. 13). La importància d'aquesta *gens* queda també confirmada per l'existència d'un altre topònim semblant, *Valrano*, ubicat en aquest cas al Vallès i que s'ha volgut ubicar, encara que no amb total seguretat, als voltants del santuari de la Salut, a Sabadell. La documentació altmedieval el menciona com *St. Felix de Valrano* (1052, Coromines, 1993-1997, vol. VII, p. 434), i Coromines no dubta a relacionar-lo amb un probable *fundus Valeriano* de la mateixa *gens Valeria* anterior. Un segell de bronze localitzat al jaciment de Cal Ros de les Cabres (Maresme), dels segles I-II dC, on es menciona un *P(ubli) VALERI EURYALI* (IRC, I, supl. 211), relaciona de nou aquesta *gens* amb el món de la producció amfòrica.

Ofereix un altre cas semblant el topònim *Octavià*, corresponent a l'actual Sant Cugat i tradicionalment identificat amb el lloc on es va erigir el monestir altmedieval (Artigues *et al.*, 1994, p. 112). El lloc apareix en documents a partir de l'últim quart del segle IX (*Octavianensis*, CSC, 245, 990), i a partir del 1120 es menciona també com a *castrum Octavianum* (Artigues *et al.*, 1994, p. 104). L'arqueologia ha detectat en aquest lloc l'existència d'un assentament altimperial poc definit i l'erecció a principis del segle IV d'una impressionant fortificació quadrada d'uns 40 × 40 m. Joan Coromines en dona una etimologia derivada del gentilici llatí *Octavius* (Coromines, 1993-1997, vol. VI, p. 10). A Besiers localitzem un paral·lel proper (*Octavian*).

La presència d'aquesta família a *Barcino* és escassa però efectiva, si bé com a *cognomen*. Així, ja al principi del segle III dC es coneix *Q. Calpurnius*

Occ(e)tavius i la seva *contubernal Crescentina* (IRC, IV, 149). Una mica anterior, del final del segle II dC, tenim *Porcia Octavia*, mare del jove *Sulpici Ursiano* (IRC, IV, 211). Aquest segon cas ens sembla més significatiu, perquè ens mostra novament el cas d'una dona membre de la *gens Porcia*, una de les preeminents de *Barcino*, associada a un membre de la *gens Octavia*, que devia ser també propietari de terres.¹⁴

Si ampliem una mica el radi de la nostra recerca i arribem al territori més proper a la ciutat romana d'*Iluro*, molt vinculada, com hem vist, a la mateixa colònia de *Barcino*, alguns topònims són també significatius. Així, per exemple, tenim el cas força sorprenent del topònim *Traiano*, documentat a l'ermita de Sant Jaume de Treià. El lloc està documentat ja al segle X (*Traiano*, ACB, 1, 1, 2495; *Tridiliano*, ACB, 1, 1, 1026) i la seva relació amb un establiment antic sembla ben establerta tant per la localització de restes d'època altimperial al lloc com per la troballa de restes epigràfiques. El *fundus*, a més, es troba en el pas del camí dels Contrabandistes, una probable via romana. Segons Coromines (Coromines, 1993-1997, vol. VII, p. 336), el nom prové del nom personal *Tricellius*, en valorar la menció de *Tridiliano*, però també tenim documentada *Traiano*, que ens apropa al gentilici *Traianius*. En aquest cas, l'etimologia de l'indret presenta una certa problemàtica, atès que tant podria fer referència a un possible *Traianius*, entès com a gentilici d'un privat, com a algun tipus de propietat imperial.¹⁵

14. Encara que ja es troba fora del nostre objecte d'estudi, ens sembla interessant destacar que, en el cas d'IRC, IV, 211, les restes del malaguanyat jove difunt *Sulpicius Ursianus* són dipositades a l'*Helvianum* («Cui(i)us relic[ui]ae in Helviano posite sunt»). Com destaquen els editors (Fabre *et al.*, 2003, p. 291), aquest *Helviano* podria documentar l'existència d'una finca o un jardí de la família *Helvii*, documentada a *Barcino*, amb la qual cosa tindriem un nou *fundus* en el territori de la ciutat. No obstant això, Fabre *et alii* consideren més probable que la referència a les relíquies faci pensar més aviat en un cenotafi, per la qual cosa la ubicació d'aquest *praedium* hauria de trobar-se fora de la ciutat. Desconeixem quina podria ser aquesta ubicació, que hauria pogut donar lloc a un topònim altmedieval del tipus *Helvià*, *Albià* o similar.

15. La presència d'una finca imperial a la zona, tot i que és ben hipotètica, no seria tan estranya si tenim en compte que ha estat documentat a Can Modolell, ben a prop de Sant Jaume de Treià, un *Aphnius*, llibert del procurador imperial *Paccius Saturnius*, d'època flàvia (IRC, I, 89), així com un llibert anomenat *Marcus Flavius Moschus*, també d'època flàvia (IRC, V, supl.).

5. TOPÒNIMS FUNDIARIS ORIGINATS A PARTIR DE COGNOMINA

Com ja recollia A. Schulten (Schulten, 1913) i com hem vist en exemples provinents de *Baeterrae* o de l'Emília, algunes propietats fundiàries s'anomenaven no amb el gentilici del propietari, sinó amb el seu *cognomen*. Encara que aquest no era el model canònic de formació del nom del *fundus*, sembla que aquest procés es va generalitzar a partir de l'alt imperi, quan la denominació dels personatges va dotar de major importància els *cognomina*, desenvolupats quasi com a nom propi (López Barja, 1993, p. 52). També és possible que alguns *cognomina* adoptessin aquest paper per a distingir diverses propietats d'una mateixa *gens* (Clavel, 1970, p. 585). Al territori de *Barcino* tenim alguns exemples d'aquest tipus de noms de *fundi* originats a partir de *cognomina*.

A part del cas de *Paullinus*, que ja hem vist, hi hauria també el cas de *Nisiano*, possible evolució d'un *fundus Nicianum* o potser, encara que menys probablement, *Numisianum*.¹⁶ El *Nisiano* altmedieval, ben ubicat en la documentació, es troba a l'est del pla de Barcelona, a prop del Besòs i de Gramenet (*Nisiano*, CSC, 572, 1044). Creiem que el topònim procedeix del *cognomen Nicius*. Hem documentat la presència d'una *Nicia* a *Barcino* a través del cas de l'esclava o lliberta *Nicia*, mare de dos petits infants i esposa del llibert *C. L. Myron* (IRC, IV, 185). Es tracta d'un *cognomen* portat excepcionalment per una dona (com destaquen Fabre et al., 1997, p. 268) i que no ha estat documentat en cap cas com a *nomen* a Hispània, i fins i tot com a *cognomen* presenta només un altre exemple hispà (Abascal, 1994, p. 438). Precisament aquesta escassetat reforça novament la nostra hipòtesi de treball, atès que la coincidència entre la raríssima existència de personatges amb aquest *cognomen* i la presència d'una finca al seu nom a la mateixa ciutat, s'ha de considerar significativa.¹⁷

16 Es tractaria d'una evolució fonètica molt més complexa i improbable, amb síncope, que donaria lloc a un *Nisiano* altmedieval. La *gens* dels *Numisii* està ben present a *Barcino*, on una inscripció de la primera meitat del segle II dC recull la dedicatòria de *L. Fulvius Numisianus* a la seva mare, *Numisia Perpernia*, filla de *Lucius Numisius Atticus* (IRC, IV, 131).

17. Com veurem, existeixen a *Barcino* altres exemples de noms de *fundi* formats no a partir del *nomen* de la fami-

lia, com seria canònic, sinó a partir del *cognomen*. Ja hem indicat que M. Clavel considera que, en el cas de Besiers, aquest fet podria ser un indicatiu de l'evolució de les propietats d'algunes grans famílies, les noves generacions de les quals diferenciaven els seus nous *fundi* del *fundus* fundacional mitjançant l'ús del *cognomen*. També aquest fet podria deure's a la complexitat de l'onomàstica personal romana en els segles II i III dC i al nou pes dels *cognomina* en la designació dels personatges. En qualsevol cas, hauríem d'interpretar aquests casos com a propietats sorgides en èpoques avançades, i no com a lots originals de la fundació colonial.

Un altre cas seria el de *Silviano*, *Silvià*, topònim altmedieval identificat a la zona d'Horta, no molt allunyat de la villa romana de Can Cortada (Banks, 1984, p. 607) i que creiem que pot procedir d'un *fundus Silvanum* o *Silvanum*. A Besiers hi ha un paral·lel (*Salvagnac-Salvanhac*) que podria també haver-se originat a partir d'un *fundus Silvanianum* (Clavel, 1970, p. 400). El *cognomen Silvanus* no és infreqüent a *Barcino*. Es coneixen directament tres personatges amb aquest *cognomen*. En primer lloc, *Valeria Silvana* (IRC, IV, 135), una dama que rep un homenatge de *Caius Iulius Hispanus*, amb l'acord de les autoritats locals i en el qual no consta cap càrrec oficial.¹⁸ Segons Fabre et alii (Fabre et al., 1997, p. 221), aquest tipus d'homenatge els porta a pensar en una dama pertanyent a una *gens* honorable. En segon lloc tenim *C. Iulius Silvanus* (IRC, IV, 66), edil de *Barcino*, que ja Fabre et alii (Fabre et al., 1997, p. 221) van relacionar amb el personatge anterior. El document mostra l'homenatge que *Caius Publicius Melissus*, sevir augustal (IRC, IV, 11, 109) i llibert municipal, dedica al seu fill quan aquest accedeix al càrrec d'edil de *Barcino* amb només divuit anys, cosa que reflecteix la ràpida promoció social d'un pare esclau públic a un fill edil de la colònia. El *nomen Iulius* del personatge sembla que procedeix del veritable patró del pare, la colònia *Iulia Barcino* (Fabre et al., 1997, p. 143). En tercer lloc tenim *Numisius Silvanus*, documentat a IRC, IV, 144, que podria indicar els contactes entre aquest grup i la *gens* dels *Numisii*, mencionada abans. Finalment, a la ciutat veïna de *Baetulo* es coneixen tant el patró de la ciutat, el cònsol de l'any 106 *Quintus Licinius Silvanus Granianus* (IRC, I, 139), com el seu fill *Quintus*

lia, com seria canònic, sinó a partir del *cognomen*. Ja hem indicat que M. Clavel considera que, en el cas de Besiers, aquest fet podria ser un indicatiu de l'evolució de les propietats d'algunes grans famílies, les noves generacions de les quals diferenciaven els seus nous *fundi* del *fundus* fundacional mitjançant l'ús del *cognomen*. També aquest fet podria deure's a la complexitat de l'onomàstica personal romana en els segles II i III dC i al nou pes dels *cognomina* en la designació dels personatges. En qualsevol cas, hauríem d'interpretar aquests casos com a propietats sorgides en èpoques avançades, i no com a lots originals de la fundació colonial.

18. Aquest podria ser un exemple, similar als documentats a Besiers, d'un *cognomen* que dona lloc a un nom de finca perquè el *nomen*, en aquest cas *Valerius*, ja ha donat nom a un altre *fundus* (Vallirana, *Valeriana*).

Licinius Silvanus Granianus Quadronius Proculus, tribú de la sexta legió (IRC, I, 138).¹⁹

La importància d'aquest personatge podria també reflectir-se en l'existència no només d'un *fundus Silvianum* a l'àrea d'Horta, a Barcelona, sinó també en la d'un *Silvaniano* testimoniat al cartulari de Sant Pere de Terrassa, on es mencionen tant unes «parietes antiquas» com un «palatio fracto», molt indicatiu de restes antigues (Puig, 1995). El lloc ha de correspondre també a la *Selvana* documentada el 1040 a prop d'Egara, actual Salvanyà (Coromines, 1993-1997, vol. VII, p. 66). Coromines el considera un derivat dels noms personals *Sabinus* o *Silvanus*, encara que nosaltres optem més aviat per aquesta segona possibilitat.²⁰

Arribem així a un cas sorprenent, el de Llefià, a la riba esquerra del Besòs i a prop de la seva desembocadura, actualment Sant Adrià de Besòs. El lloc es trobava ja probablement dins el territori de *Baetulo*, a prop del pas d'una important via medieval (Palet, 1997, p. 141) que sembla que es pot relacionar amb una via anterior. Es coneixen en el lloc indicis d'un establiment romà (Banks, 1984, p. 607). El lloc apareix en la documentació altmedieval amb les formes *Nimphianus* (ACB, LAEC, I, 286, 1091), *Niphiano* (ACB, LAEC, I, 286, 1077), *Liphian* (ACB, LAEC, I, 286, 1091) i *Lifiano* (CSC, 961, 1145), que és la que va evolucionar fins a l'actual Llefià. Joan Coromines destaca sense problemes com a origen del topònim la forma *Nimphianus*, que va derivar per dissimilació en *Lifiano* i té l'origen

19. No podem aprofundir ara en l'estudi d'aquests personatges, però, seguint novament els editors, és interessant destacar el *cognomen* *Quadronius* del fill del cònsol, que coincideix amb el *Lucius Minicius Natalis Quadronius Verus Iunior*, fill també del cònsol de l'any 106, i que sembla que indica una estreta relació entre les dues famílies, potser deguda a aliances matrimonials (Fabre *et al.*, 1997, p. 95). Potser el *cognomen* *Silvanus* podria indicar una altra relació anterior d'aquest tipus entre aquesta família senatorial dels *Licinii*, amb interessos a *Baetulo*, i algun dels *Silvani* documentats a *Barcino*.

20. L'existència d'una possible propietat d'un *Sabinus* podria estar documentada en el topònim *Horsavinyà*, al Maresme. Les referències altmedievales —«Alodium orti Saviniani» (1101) i «Orsaviniano» (1185)— van portar Coromines a proposar com a origen del topònim un probable *Hortus Sabinianus* i, per tant, el nom personal *Sabinus* o *Sabinianus* (Coromines, 1993-1997, vol. IV, p. 421). La relativa distància del lloc a *Barcino* no exclou que pogués tractar-se novament d'una propietat vinculada a les elits de la colònia (a *Barcino* es documenta una *Vassia L.F. Sabina* [IRC, IV, 226]).

en el nom personal *Nymphius* (Coromines, 1993-1997, vol. VI, p. 56).

Aquest nom no era estrany a *Barcino*. Així, coneixem un llibert anomenat *Q. Calpurnius Nymphius*, datable en la segona meitat del segle I dC, que va arribar a ser sevir augustal de la colònia (IRC, IV, 78). Aquest personatge apareix vinculat a una família, la *Calpurnia*, que va donar a la ciutat posteriorment almenys un magistrat municipal (IRC, IV, 55), cosa que implica un paper notable d'aquesta família en l'*ordo* local. Lògicament, no és possible assegurar que el *fundus Nimphianum* correspongui a aquest llibert, però no deixa de ser sorprenent el reflex d'aquest *cognomen* tan particular tant en l'epigrafia local com en el territori.

Al mateix pla de Barcelona trobem també el cas de Sarrià (*Sirviano*, 1018; *Serriano*, 1028), possible *fundus Severianus*. Joan Coromines considera que l'origen del topònim ha de trobar-se en un *Serranius* o *Serrius* (Coromines, 1993-1997, vol. VII, p. 55), però també seria possible vincular-lo a un *fundus Severianus*, que posteriorment evolucionà vers *Sevriano-Serriano*. Encara que *Severus* està documentat com a *nomen* (Abascal, 1990, p. 221), sembla més lògic considerar-lo un *cognomen*, tenint en compte que es tracta del *cognomen* més freqüent a *Hispania* (Abascal, 1990, p. 506).

Podríem trobar un paral·lel llunyà d'aquest topònim en el *Sariano* localitzat a l'Emília (Calzolari, 1987, p. 140). A *Barcino* hi havia diversos personatges vinculats a la *gens Severa* (si bé sempre com a *cognomen*), com, per exemple, la ja esmentada *Quintia Severa* (IRC, IV, 100), que podrien ser un reflex de la presència d'aquesta *gens* a la colònia. A més, coneixem una marca amfòrica SEVE(rus?), procedent de Can Feu (Sant Quirze del Vallès) (Revilla, 1995, p. 213), que de nou ens apropa a personatges d'origen dependent i vinculats a la producció amfòrica i vitivinícola.

Ja a títol més hipotètic, podríem analitzar el cas d'Eramprunyà, topònim conservat en el castell medieval d'Eramprunyà (Gavà, Baix Llobregat) i que es correspon amb el topònim *Erapruniano* de la documentació altmedieval (*Erapruniano*, CSC, 89, 967; *Eraproniano*, CSC, 98, 972; però també *Apruniano*, CSC, 808, 1110).

El topònim altmedieval sembla que procedeix d'un *Apronianus* —o, millor encara, d'un *Apronius*, cosa que ja indicava Joan Coromines—,

FIGURA 48. Topònims altmedievals mencionats en el text.

com es desprèn de la mateixa documentació medieval. Coromines concretament creu que la forma final del topònim ha de procedir d'un original *Area Apronianus*, referent a una parcel·la, un solar, d'aquest personatge (Coromines, 1993-1997, vol. iv, p. 78).

En l'epigrafia de *Barcino* no es documenta cap personatge amb aquest *cogomen*, però, en canvi, a Caldes de Montbui (possible municipi flavi) sí que es coneix un *L. Minicius Apronianus* originari de *Tarraco* que erigeix un monument a Apol·lo (IRC, I, 34). A *Tarraco* es coneixen unes altres dues mencions d'*Apronianus*, cosa que corrobora la seva relació amb aquesta ciutat. No obstant això, la seva associació en aquest cas a la família dels *Minicii*, especialment presents a *Barcino*, així com la seva presència en un territori que podria pertànyer a aquesta colònia, permeten plantejar la seva possible residència a la ciutat. L'existència d'un *fundus Apronianum* reforçaria aquesta hipòtesi.²¹

21. Podria tractar-se d'un nou exemple, com el documentat a *Silvano*, d'un membre de la *gens Minicia* que, per a diferenciar el seu *fundus* del *fundus* original (ubicat a Sant Just Desvern), l'anomenava amb el seu propi *cognomen*.

6. ALGUNS CASOS SIGNIFICATIUS

Una de les famílies més importants de la colònia, la dels *Pedanii*, no ha pogut ser identificada de moment per mitjà de l'estudi territorial.²² No obstant això, la recent troballa d'un *signaculum* de plom al jaciment del Veral de Vallmora (Teià, Maresme) ha aportat nova informació (Butlletí 2003; Rodà *et al.*, 2005). Es tracta d'un segell rectangular per a marcar peces ceràmiques, amb la llegenda EPICTET(us) L(uci) P(edanii) CLEMENTIS, que podem interpretar com l'esclau *Epictetus*, de *Lucius Pedanius Clemens*. Es

22. Si bé a títol molt hipotètic, encara que no sense interès, cal recordar que al sud de *Barcino* s'estenen les àmplies i fèrtils terres del Penedès, de gran valor agrícola i especialment vitivinícola. L'etimologia del terme (*Penetense*, s. x), segons Coromines, prové d'un derivat del terme *Pinus*. Segons altres, prové del llatí medieval *Pinna* ('roca'). No seria impossible, però, proposar com a origen un *fundus Pedanianus*, que per metàtesi donaria lloc a un *Penediano*, i aquest donaria lloc a un *Penetensi*. La gran dimensió del territori altmedieval del Penedès s'avé força amb la importància d'aquesta família a la colònia de *Barcino*, ja que constitueix un 5 % dels personatges mencionats en l'epigrafia (Rodà *et al.*, 2005).

tracta de dos personatges que, com ja ha destacat I. Rodà, apareixen ben contrastats en l'epigrafia *Barcinonense* del segle II dC: el llibert *L. Pedanius Epictetus* (IRC, IV, 106) i *Lucius Pedanius Clemens* (IRC, IV, 107, 108).

Sembla que en aquest indret actuava un esclau, *Epictetus*, que va esdevenir poc temps després llibert de la gens *Pedania*, va arribar a ser sevir augustal de la colònia i estava implicat en el negoci del vi. El lloc podria correspondre a una propietat o una finca vinculada a la família *Pedania*.²³

Encara que només a títol completament hipotètic, la ubicació d'aquest llibert de la gens *Pedania* a Teià podria no ser casual, si l'origen del topònim *Teià* pogués relacionar-se amb un altre personatge mencionat en l'epigrafia de *Barcino*, *Lucius Pedanius Atilianus* (IRC, IV, 68), i amb l'existència d'una probable gens *Atilia*.

Taliano és el nom documentat l'any 996 en el lloc (CSC, 314). Altres mencions de Teià són *Tallano* (1030, CSC, 513) o l'*alaudem Tayano* (1097, CSC, 764). Coromines el considera un topònim derivat del nom personal llatí *Tallius* (Coromines, 1993-1997, vol. VII, p. 255),²⁴ però nosaltres creiem possible la seva procedència del *nomen Atiliano* < *Taliano*, si, com és probable, el nom va patir un fenomen d'afèresi de la vocal inicial, que no seria estrany tractant-se d'una *a* i d'un topònim. La presència d'una gens *Atilia* a *Barcino* està testificada precisament en el cas de *Lucius Pedanius Atilianus* (IRC, IV, 68), fill de *Lucius Pedanius Paternus*. Segons Fabre et alii (Fabre et al., 1997, p. 146), el *cognomen* d'aquest personatge podria provenir del gentilici de la seva mare, *Atilia*, mencionada indirectament en la mateixa

inscripció (és freqüent el cas de fills que prenen com a *cognomen* el *nomen* de la mare). Casualment, o no, dos personatges d'un mateix gentilici coincideixen en un mateix *fundus*. També hi ha un enigmàtic *Atilius Santonus Toutonis F.* (IRC, I, 145) documentat a *Baetulo*.

Segons la nostra hipòtesi, una propietat de la gens *Atilia*, el *fundus* (A)*Tilianus*, va entrar en l'òrbita de la gens *Pedania* per mitjà d'un enllaç matrimonial i a partir d'aquest moment va passar a ser explotat de manera integrada en el conjunt de propietats de la gens *Pedania*, com ho indica la intervenció del llibert *L. Pedanius Clemens*. Encara que es tracta d'una interpretació hipotètica, podria ser un exemple de la complexitat de l'estructura de la propietat i la producció agrícola durant aquest període, en el qual les aliances matrimonials entre famílies terratinents tenien un paper destacat i en el qual una família potent com la dels *Pedanii* podia anar ampliant i complementant els seus recursos per mitjà de figures com la de *L. Pedanius Paternus* i la del llibert *L. Pedanius Clemens*.

També en aquesta línia podríem considerar el cas de *Primiliano*, l'actual Premià de Mar (Maresme), un *fundus* ja mencionat en documents del segle X («in terminis de Primiliano», CSC, 314, 996). Coromines el considera un topònim derivat del nom personal llatí *Primillus* (Coromines, 1993-1997, vol. VI, p. 279), encara que nosaltres creiem també possible que derivi de *Primullus*. El *cognomen Primulus* apareix en dos casos d'inscripcions de *Barcino*. En un cas es tracta de *Domitia Primula*, esposa del llibert *L. Domitius L. L. Corinthus*, i del seu fill —i també llibert— *Domitius Primulus* (inscripció datable a la segona meitat del segle I dC; IRC, IV, 157). En l'altre, es tracta de *L. Iulius Primulus*, casat amb *Iulia Fortunata*, potser la seva lliberta (IRC, IV, 176). També a *Iluro* ha aparegut una *Cornelia P. F. Primula*, mare de *M. Aemilius Avitus* (IRC, I, 219, supl.), d'època augustal, que podria ser un testimoni indirecte de l'existència d'aquesta propietat.

En el primer cas, sembla significatiu que aquest *cognomen* aparegui relacionat amb una de les famílies importants de la colònia i que els personatges siguin lliberts. A més, podria ser que tinguéssim indicis de la relació d'aquests personatges amb el món de la producció amfòrica. Es tracta dels segells PRI(MULLUS?) i fins i tot PRIM(I?), localitzats en àmfores tarraconenses a

23. Aquest fenomen podria fer-se extensiu a altres personatges de la gens si, per exemple, darrere d'alguna marca amfòrica com LPHAE, procedent del taller de la Vila Vella (Sant Boi de Llobregat) (Revilla, 1995, p. 190-195), pogués identificar-se també un membre de la família: *L.P(edanius) Hae(re)sus?*, *Haemon?*, *Haeretus?*). Podria tractar-se d'un personatge amb *cognomen* oriental iniciat amb *Hae*, no molt freqüent (Solin, 2003, p. 417, 1280, 1361) però amb alguns paral·lels, que de nou ens portaria cap al món dels lliberts. També és possible, però, interpretar la marca com un *duo nomina*, per exemple *L(icinius) Phae(dimus)?*, *Phaedrio?*, *Phaenomenus?*

24. Segons Abascal (Abascal, 1994), no existeix a *Hispania* cap personatge amb el *nomen Talius* o *Tallius*, per la qual cosa difícilment podem relacionar-lo amb aquest possible *fundus*. L'únic personatge que podria estar relacionat amb aquest nom seria l'esclau de *Barcino* *Cornelius Thallion* (IRC, IV, 154). A Sant Boi de Llobregat, també un *Thal(lius?)* ha estat documentat com a marca amfòrica.

Barcino (Aguelo *et al.*, 2006; Berni i Carreras, 2001, p. 121), on es coneixen restes d'un important sector industrial. En el cas del segell PRI(MULLUS?), es tracta de diversos exemplars que poden datar-se en època augustal i que, com en altres casos, exemplifiquen una fase en què el personatge implicat encara mantenia la seva condició servil. Calia esperar algun temps per tal que aquest personatge o els seus descendents accedissin primer a la condició de llibert i posteriorment a la de propietari rural.

En altres paraules, sembla que s'intueix que, tant en el cas de *Taliano* com en el cas de *Primiliano*, l'origen dels topònims podria trobar-se en *fundi* de dues famílies menors documentades a *Barcino*: la dels *Atilianii* i la documentada pel *cognomen Primulii*, els propietaris de les quals, per aliances matrimonials o potser per relacions de tipus clientelar, van entrar en l'òrbita de famílies preeminents de la regió, com els *Pedanii* o els *Domitii*. Els seus *fundi* van ser administrats directament per lliberts que reflecteixen aquesta fusió en la seva onomàstica. Potser és significatiu que aquestes dues propietats es trobin probablement a l'interior de l'*ager Iluronensis* (Olesti, 1995), una comunitat les elits locals de la qual mostren diversos exemples de relacions clientelars amb l'elit colonial (Prieto, 1989).

Finalment, cal destacar un cas lleugerament diferent, atès que no fa referència a cap topònim concret, però que, en canvi, ens mostra l'altra cara del mateix fenomen: l'explotació i el control de diverses propietats per part d'una família preeminent. Es tracta del cas del llibert *L. Licinius Chresimus* (Berni *et al.*, 2005). Es coneixen quatre marques sobre *dolia* amb el nom d'aquest personatge, procedents de llocs diferents de la Laietània i distants en el territori: dues vénen del Vallès Occidental, de les *villae rusticae* de Can Feu (Sant Quirze del Vallès) i Castellarnau (Sabadell), una altra ve de la comarca de l'Anoia, de la villa romana de Santa Margarida de Montbui (Igualada), i la darrera prové de Barcelona. Tres d'aquestes marques foren impreses amb la mateixa matriu i s'hi es llegeix L·LIC·CHRES, amb dos nexes: HR i ES. En el cas de *Barcino*, es tracta d'una variant diferent, amb una combinació de nexes més complexa i que ens dóna el *cognomen* complet del personatge: [?] LICIN·CHRESIMI?

En el cas del segell de Santa Margarida de Montbui, aquesta marca es troba acompanyada

d'un altre segell de mida més petita: FIDELIS FECIT. *Fidelis* devia ser un personatge de condició servil i en la seva associació amb *Licinius* s'interpreta com la persona que li va fabricar el contenidor.

De totes aquestes dades, sembla que es desprèn que estem davant d'un personatge llibert que es dedicava a la producció vinícola, però no com a productor directe, sinó probablement com a *institor*. Es devia tractar d'un llibert de la potent gens *Licina*, que recorria les finques productores de vinya, comprava raïm o vi, el fermentava, l'emmagatzemava *in situ* i el marcava ja amb el seu segell, i posteriorment el transportava a la costa o a les àrees de producció amfòrica, on l'envasen en àmfores. A la vegada, s'intueix una clara cadena de dependència, que en aquest cas implicaria un *L. Licinius* com a patró (potser el propietari del *fundus Licitin-nos*), un *L. Licinius Chresimus* com a llibert i un *Fidelis* com a esclau. A més, el posterior envasament del vi en àmfores implicaria una nova cadena de dependències existent en el taller ceràmic.

7. CONCLUSIONS

Aquest recull de dades toponímiques, històriques i arqueològiques no es pot considerar en cap cas exhaustiu. Com a mínim podem identificar quasi una desena més de casos relacionables amb possibles *fundi* d'època romana al voltant de l'*ager Barcinonensis*. Ens referim a casos com Campanyà, possible *fundus Campanianus*, al Vallès; Bogunyà (*Buguniano*, 1015), possible *fundus Voconianus*, als voltants d'Egara; Pal·lejà (*Palliana*, 986; *Pallaiano*, s. x), possible *fundus Palladianus*, al Baix Llobregat; Cervelló (*Cervilionis*, 904), possible *fundus Servilianus*, *Cervilianus* o *Cerellius*, també al Baix Llobregat; Barberà (*Barberane*, s. x), possible *fundus Barbaranus*, al Vallès, o Dicià (Sant Feliu de Llobregat), possible *fundus Decianus*. Alguns d'aquests topònims presenten també interessants paral·lels a les àrees de Besiers i l'Emília, com ara *Barbarianum* (Calzolari, 1987, p. 119), *Campagnan-Campaniacum* (Clavel, 1970, p. 364), *Ceriliano* (Calzolari, 1987, p. 122) o *Serbiliano* (Calzolari, 1987, p. 141). També són interessants els casos ubicats als extrems del pla de Barcelona, com Sant Martí de Provençals (*villa Provincialis*, *Provincialibus*,

989) i Santa Eulàlia de Provençana (*Provinciana*, 998-1031), que creiem que podrien relacionar-se amb la mateixa delimitació de l'ager de la ciutat o amb un *nomen* com *Provincius*.

No volem caure en l'error, però, de construir a partir d'aquest corpus documental, tot i la seva versemblança, un estudi quantitatiu sobre les propietats i les *gentes* de *Barcino*. Creiem que la nostra aportació és més de tipus qualitatiu, i ara per ara s'ha de considerar encara una aproximació de tipus metodològic.

En qualsevol cas, i un cop fetes aquestes matísacions, del grup estudiat es poden desprendre algunes valoracions interessants.

En primer lloc, pensem que queda prou demostrada la relació existent entre les elits de *Barcino* —però també de les ciutats del voltant— i les finques conservades en la toponímia altmedieval de la regió. No deixa de ser sorprenent l'elevada coincidència entre els *nomina* de les principals famílies documentades en l'epigrafia de la ciutat i els *nomina* documentats en el territori. Si recordem el cas de *Baeterrae*, per exemple, d'un total de dos-cents topònims documentats, vint-i-un coincidien amb noms efectivament existents a la ciutat. En el cas de *Barcino*, d'un percentatge de topònims antics molt inferior (proper a la quarantena), són disset els que coincideixen.

A més, com hem vist, en molts casos l'existència propera de restes arqueològiques d'una cronologia similar —amb exemples prou significatius, com el de *Liciniano*, villa romana de Granollers; *Pauliniano*, Sant Salvador de Polinyà; *Porciano*, villa de Canaletes; *Corneliano*, restes al centre de la villa— reforça aquesta vinculació. És cert que no hem pogut constatar arqueològicament la presència en aquestes vil·les de cap element que directament pugui fer referència al nom del propietari, però algunes referències indirectes, com la marca sobre *tegula* de Can Boada o les estampilles amfòriques localitzades arreu de la comarca o en derelictes significatius, no deixen de ser un bon punt de referència.

En segon lloc, és molt destacable la forta relació existent entre una part significativa dels noms de propietaris fundiaris (deu de dinou) i el fenomen de la producció vitivinícola i/o terrissaire. És més, en alguns casos força significatius, com els de *Licinius*, *Cornelius* o *Porcius*, la cronologia augustal d'algunes marques amfòriques ens indica que l'origen de la riquesa dels primers

propietaris va estar molt vinculada a aquesta producció. Cal cercar en el fenomen del vi laietà, per tant, l'èxit econòmic inicial d'aquestes elits, encara que posteriorment altres negocis expliquin la seva continuïtat, com molt bé ens indica l'epigrafia de la colònia dels segles I i II dC. El cas dels *Pedanii*, tot i que no tenim testimoniat el seu *fundus*, tampoc no estaria gaire allunyat d'aquest procés, si tenim en compte la clara intervenció de lliberts d'aquesta família en el negoci del vi, ben testimoniada per *L. Pedanius Clemens* en època de Trajà.

Això ens du a la qüestió de la relació entre el conjunt de dades provinents de la toponímia i l'epigrafia monumental, i les dades provinents de l'arqueologia i l'epigrafia de la producció. És perfectament legítim preguntar-se, per exemple, quina relació pot haver-hi entre una família important documentada tant en la toponímia com en l'epigrafia monumental, amb un llibert homònim documentat en una estampilla amfòrica, sovint produïda en un taller allunyat del teòric *fundus* de la *gens*. Evidentment, hi ha la possibilitat que no hi hagi cap relació, o que sigui tan allunyada en el temps que no sigui significativa, atès que el repertori de *nomina* romans més usuals és limitat i, per tant, no necessàriament personatges amb un mateix *nomen* havien de tenir cap relació de parentiu. De tota manera, també hi ha la possibilitat contrària, ja que exemples com el de *L. Licinius Chresimus*, i especialment el de *L. Pedanius Epictetus*, mostren que podia haver-hi vincles molt estrets entre aquests personatges homònims i documenten que l'amplitud de contactes i clienteleles entre les grans famílies era molt gran i efectiva. Creiem que val la pena explorar aquestes possibilitats i almenys documentar aquestes coincidències, si bé és evident que, cas per cas, no poden considerar-se concloents. De tota manera, la coincidència de nou entre una part de les marques més significatives, l'existència de propietats d'aquestes *gentes* i l'epigrafia monumental, ens sembla significativa.

Finalment, és destacable el fenomen dels topònims originats a partir de *cognomina* (vuit de divuit). En alguns casos, pot deure's a la força que aquests denominadors començaren a tenir a partir del segle II dC en la formació dels noms personals romans. En altres casos, com ha estat destacat, per exemple, en el cas de *Baeterrae* (Clavel, 1970), pot deure's a la multiplicació de

finques posseïdes per membres d'una mateixa *gens*, amb la consegüent necessitat de diferenciar-les amb el seu nom. Finalment, però, queda un petit grup —però molt significatiu— en què els *cognomina* que han donat lloc al nom de la finca responen a *cognomina* d'origen servil, cosa que permet pensar en un fenomen d'important promoció social d'aquests personatges.

És més, aquests *fundi* —com *Nymphiano*, *Primiliano* o *Nisiano*— no només responen a *cognomina* d'origen servil, sinó que tenim documentada en l'epigrafia de *Barcino* personatges amb aquest *cognomen* que responen clarament a un perfil de llibert, com és evident en el cas dels lliberts *Domitius Primulus* (IRC, IV, 157) i *Q. Calpurnius Nymphius* (IRC, IV, 78), el qual arribà a ser sevir de la colònia, i en el de l'esclava o lliberta *Nicia*, mare de dos petits infants i esposa del llibert *C. L. Myron* (IRC, IV, 185).

Per tant, creiem que es tracta de personatges d'origen servil, l'èxit dels quals —evident en el cas del sevir *Q. Calpurnius Nymphius*— va ser l'origen d'un grup familiar que va acabar accedint a la possessió de terra.

Es tracta, doncs, d'una nova evidència de la capacitat integradora que una ciutat portuària com *Barcino* va poder oferir a una part dels grups dependents, vinculats probablement a les activitats industrials i comercials, i de manera especial al fenomen del vi laietà. Eren uns mecanismes de promoció social i econòmica limitats però efectius.

Per altra banda, també creiem que el fet que les propietats es denominessin amb aquests *cognomina* és un indicatiu de la consolidació ràpida d'aquests personatges com a propietaris, potser a la primera generació o com a màxim a la segona. Com sabem, el desig dels descendents d'un llibert d'eliminar de la seva denominació un *cognomen* patern que evidenciava els seus baixos orígens, significava la ràpida desaparició d'aquest. Si el *cognomen* oriental perviu en la finca, cal pensar que és perquè el seu primer propietari fou el mateix llibert original o bé fou el seu descendent immediat. D'aquí es desprèn també el

veritable paper de la terra com a refugi dels guanyats dels lliberts, però també com a mecanisme legitimador del seu nou estatus. La ràpida adquisició d'un *fundus* i la seva nova denominació són el reflex d'un interès per mostrar-se com a nous propietaris rurals, per demostrar el nou nivell adquirit, més enllà o potser paral·lelament al paper que també per als lliberts tenia la magistratura de sevir augustal.

És també cert, tanmateix, que la propietat d'una finca no impedia que alguns d'aquests lliberts continuessin mantenint una forta relació de dependència amb els seus antics patrons i que, per tant, aquesta autonomia fundiària fos només relativa (sabem, per exemple, que en molts casos una part significativa de l'herència d'un llibert tornava al seu patró). En qualsevol cas, aquests vincles de dependència no es limitaven només al món dels lliberts, de manera que també personatges gentils presentaven, com podem observar en la mateixa epigrafia *barcinonense*, fortes relacions de dependència amb personatges preeminents, com ho exemplifiquen els casos de *L. Sempronius Carpio* —client del senador *L. Minicius Natalis Quadronius Verus* (IRC, IV, 32)— i, especialment, el conjunt de dedicatòries a *L. Licini Secundus*, amb diversos exemples de gentils que reten homenatge a un llibert. Per altra banda, també van existir lliberts independents, que no actuaven com a *institores* sota les ordres dels seus patrons, sinó que podien actuar amb plena autonomia. Sembla que personatges com *L. Licinius Chresimus* o el propietari del *fundus Nymphianus* podrien trobar-se en aquest segon grup.

El dinamisme de la societat romana i a la vegada la seva forta jerarquització emergeixen de nou amb totes les seves contradiccions. Propietat i riquesa, llibertat i dependència, s'entrecreuen per a constituir un model urbà i territorial heterogeni i inestable, un model, però, que, tot i les seves transformacions, perdurà prou enllà per a caracteritzar el paisatge històric d'aquestes contrades fins ben entrat el període de l'antiguitat tardana.